

Кирилюк Д. В.,
кандидат юридичних наук, приватний нотаріус

ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ ТА ІНШИХ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ В СУЧАСНИХ АКАДЕМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

ISSUES OF EFFECTIVENESS OF SANCTIONS AND OTHER RESTRICTIVE MEASURES IN MODERN SCIENTIFIC RESEARCH

Застосування санкцій та інших обмежувальних заходів є невід'ємною складовою частиною впливу міжнародного співтовариства на російську федерацію (рф) з метою примушування її до зміни агресивної зовнішньої політики. Для України питання ефективності такого санкційного впливу має особливо важливе значення, оскільки суттєва нерівність в економічних і людських ресурсах між Україною та рф виключає можливість перемоги над останньою виключно воєнним шляхом.

Проблематика санкцій та інших обмежувальних заходів викликає неоднозначні оцінки як з позиції їх ефективності в цілому, так і щодо факторів, які впливають на досягнення бажаного результату. Водночас аналіз існуючих підходів до санкційної політики є необхідною передумовою для розробки науково обґрунтованого законодавчого регулювання та забезпечення ефективного практичного застосування санкційного механізму.

Дослідження включає комплексний та послідовний аналіз представлених в академічній літературі поглядів на забезпечення ефективності санкцій як інструменту впливу на учасника міжнародних відносин, що порушує норми міжнародного права або створює загрози для колективної безпеки. Охоплено період від 1967 року, коли Й. В. Гатлунг сформулював «наївну теорію санкцій», до сучасних академічних праць, присвячених переважно оцінці санкційного тиску на рф у контексті її воєнної агресії проти України.

Показано, що ефективність санкцій значною мірою залежить від правильного дизайну їх застосування, який має враховувати низку ключових чинників: мета застосування санкцій; економічні можливості суб'єкта застосування санкцій та підсанкційного суб'єкта; можливість забезпечення гнучкості санкційної політики суб'єкта застосування санкцій та здатність пристосування внутрішньої економіки та політики підсанкційного суб'єкта до нових умов функціонування. У підсумку зроблено висновок, що можливість лише орієнтовного прогнозування ефективності санкційного впливу вимагає постійного моніторингу, оцінки та оперативного коригування санкційної політики для досягнення максимального результату, а також для запобігання негативним наслідкам для глобальної економіки й безпеки.

Ключові слова: санкційна політика, міжнародне право, засоби впливу, російська агресія, економічний тиск, зовнішня політика.

The use of sanctions and other restrictive measures is an integral part of the international community's influence on the russian federation to force it to change its aggressive foreign policy. For Ukraine, the effectiveness of such sanctions is particularly important, as the significant disparity in economic and human resources between Ukraine and russia makes it impossible to defeat the latter by military means alone.

The issue of sanctions and other restrictive measures gives rise to ambiguous assessments, both in terms of their effectiveness in general and in terms of the factors influencing the achievement of the desired result. At the same time, an analysis of existing approaches to sanctions policy is a prerequisite for the development of scientifically sound legislation and for ensuring the effective practical application of the sanctions mechanism.

The study provides a comprehensive and consistent analysis of the views presented in the academic literature on ensuring the effectiveness of sanctions as an instrument of influence on a party to international relations that violates international law or poses a threat to collective security. The article covers the period from 1967, when J.V. Gatlung formulated the "naive theory of sanctions", to modern academic works devoted mainly to the assessment of sanctions pressure on russia in connection with its military aggression against Ukraine.

The article shows that the effectiveness of sanctions largely depends on the correct design of their application, which should take into account a number of key factors: the purpose of sanctions; the economic capabilities of the sanctioning authority and the sanctioned entity; the ability to ensure flexibility of the sanctioning authority's sanctions policy; and the ability to adapt the domestic economy and the sanctioned entity's policy to new operating conditions. Finally, the

article concludes that the possibility of only roughly predicting the effectiveness of sanctions requires constant monitoring, evaluation and prompt adjustment of sanctions policy in order to achieve maximum results and prevent negative consequences for the global economy and security.

Key words: *sanctions policy, international law, leverage, russian aggression, economic pressure, foreign policy.*

Постановка проблеми. Ситуація із застосуванням санкцій є дещо парадоксальною, адже при чисельних вказівках на те, що «санкції не працюють», суб'єкти міжнародних відносин продовжують знову і знову звертатися до цього інструменту. Таким чином питання щодо ефективності санкційного механізму і досі залишається відкритим. Визнання того, що санкції не лише мають двосторонні наслідки, впливаючи на економіку як підсанкційного суб'єкта, так і суб'єкта їх застосування, а й в умовах глобального ринку можуть призвести до істотних змін у всій архітектурі міжнародних економічних і фінансових зв'язків, потребує максимального врахування всіх факторів, що впливають на ефективність санкційного механізму. Водночас показники і фактори такої ефективності значною мірою залежать від конкретного історичного періоду та характеристик як суб'єкта застосування санкцій, так і підсанкційної сторони. Агресія росії проти України викликала нову хвилю інтересу до санкцій та інших обмежувальних заходів в академічних дослідженнях, адже розгляд цього питання є необхідним теоретичним підґрунтям для кожного випадку прийняття рішення щодо доцільності та умов застосування тих чи інших санкцій та обмежувальних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній академічній літературі різні аспекти щодо ефективності санкційного впливу розглядали В. Панченко (з метою оцінки ефективності санкцій як інструменту забезпечення національної безпеки) [1]; М. Ольшак (з позиції визначення ефективності економічних санкцій ЄС щодо рф) [2]; Ю. Малишева (для проведення дослідження ефективності застосування санкцій Ради Безпеки ООН з метою недопущення розповсюдження ядерної зброї) [3]; К. Громовенко (з метою дослідити міжнародно-правові аспекти ефективності економічних санкцій) [4]; О. Соколовська (з позиції ефективності санкцій як інструменту зовнішньополітичного впливу) [5], А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І. Ус, Г. Широкий та Р. Юлдашев (з позиції ефективності міжна-

родних санкцій як інструменту стримування воєнної агресії рф проти України) [6] та інші. Значна увага питанню ефективності економічних санкцій та інших обмежувальних заходів приділяється і в зарубіжній науковій літературі. Фактично початок цієї дискусії було закладено ще працями Й. В. Галтунга (J. V. Galtung) [7] у 60-их роках минулого століття, але єдина позиція і сьогодні відсутня. Серед досліджень останніх років можна виділити присвячене питанню ефективності економічних санкцій, запроваджених у відповідь на російську агресію, дослідження Дж. Цулуфаса (G. Tsouloufas) і М. Рочата (M. Rochat) [8], що стало як продовженням триваючої вже не одне десятиліття дискусії навколо питання про ефективність економічних санкцій в частині стосовно визначення економічних санкцій і їх видів, розуміння поняття ефективності санкцій, так і містить нові положення при аналізі ефективності санкцій останніх років проти рф. В цілому ж питанню ефективності санкцій в академічній літературі приділяється значна увага, проте підходи та позиції дослідників мають суттєві відмінності, що вимагає їх комплексного розгляду.

Метою дослідження є огляд представлених в академічній літературі позицій стосовно ефективності міжнародних економічних санкцій та факторів, що впливають на таку ефективність.

Виклад основного матеріалу. Останнє століття стало часом істотної перебудови системи міжнародних відносин, включаючи вибір засобів впливу на суб'єктів таких відносин, чия поведінка створює небезпеку як для окремих країн, так і для світового співтовариства в цілому. Руйнівні наслідки воєнних конфліктів XX століття у сукупності із швидким розвитком технологій призвели до обґрунтованих побоювань, що кожен черговий воєнний конфлікт створює ризики не лише для його учасників, а й може мати незворотній вплив на життя людства в цілому. Глобалізація ринків, з одного боку, робить міжнародні економічні відносини більш вразливими, проте, з іншого, дає їх учасникам інструмент впливу невоєнно-

го характеру – санкції та інші обмежувальні заходи, що може бути використаний для примушення порушника міжнародних норм до відмови або припинення діяльності, що загрожує національній або колективній безпеці.

Санкційний вплив як інструмент примушення до певних дій або утримання від них має тривалу історію. Перші згадки про застосування заходів економічного впливу як інструменту до примушення до певних дій, належать ще до часів античності. Зокрема, С. Чан та А. К. Друрі (S. Chan, A. C. Drury), досліджуючи розвиток санкційного механізму в історичному аспекті, наводять у якості найдавнішого прикладу застосування економічних санкцій суб'єктами міжнародних відносин так званий Мегаріанський декрет, що забороняв ведення торговельної діяльності на афінських ринках купцям з Мегари [9]. Цей декрет вважається першим європейським прикладом застосування того, що сьогодні характеризується як торговельне ембарго.

Водночас початок більш-менш широкого наукового обговорення питання ефективності міжнародного санкційного впливу та факторів, що впливають на його ефективність, починається лише в середині минулого століття. Зазвичай у якості першого дослідження цієї тематики називається праця норвезького соціолога Йохана В. Галтунга (J.V. Galtung) «Про вплив міжнародних економічних санкцій: на прикладі Родезії» [7]. Основою висновків дослідника стала так звана «наївна теорія санкцій», що полягала у критичному підході до оцінки ефективності санкцій, виходячи лише з показника спричинених економічних збитків, що зазнав підсанкційний суб'єкт. Ним також зауважується на необхідності чіткого визначення мети застосування санкцій як одного з головних факторів їхньої ефективності, адже саме мета обумовлює вибір максимально адекватної ситуації механізму впливу і дозволяє уникнути ситуації, коли застосування санкцій стимулює механізм шантажу з боку підсанкційного суб'єкта, коли відмова від порушення норм міжнародного права буде ставитись ним в залежність від послаблення санкційного тиску.

Розглядаючи конкретний приклад застосування ембарго з боку ООН проти Родезії,

Й. В. Галтунг оспорує позицію, відповідно до якої запорукою ефективності санкційного впливу є те, що економічні складнощі в підсанкційній країні призводять до погіршення життя пересічних громадян, що призводить зрештою до зростання невдоволення існуючою владою і стає підставою для виконання цієї владою вимог суб'єкта санкційного впливу задля уникнення подальшої дестабілізації внутрішньої ситуації. Дослідник зазначає, що ефект часто може бути і протилежним, коли економіка підсанкційної країни виявляється достатньо гнучкою, або коли правляча влада використовує ситуацію на свою користь, об'єднуючи внутрішні сили з метою протистояти зовнішньому впливу.

Пізніше, досліджуючи ідеї Й. В. Галтунга, Л. Джонс (L. Jones) [10] назвав їх песимістичним підходом до визначення ефективності санкційного механізму. В інших дослідженнях було наведено більш пізній приклад класичного випадку невдалого застосування санкцій – зіркове ембарго США проти СРСР 1980 року, що мало на меті примусити СРСР відмовитися від своїх планів щодо Афганістану. Проте урядом СРСР були знайдені альтернативні варіанти, а економіці США санкції коштували 2,3 млрд доларів та втрати домінуючої позиції в сфері імпорту зерна до СРСР [11, с. 194].

Водночас приклади невдалого застосування санкцій не стали перешкодою для продовження практики санкційного впливу. В 1975–1976 році США вводять санкції проти Південної Кореї, які з позиції досягнення мети – відмови Південної Кореї від купівлі заводу з переробки ядерного палива, можна вважати успішними. Досягли своєї мети і санкції США проти Тайваню у 1976–1977 році. До значних економічних втрат підсанкційного суб'єкта призвели у 1982–1986 роках санкції Південної Африки проти Лесото. До втрати від 42 до 48 % ВВП призвели санкції США та ООН проти Іраку у 1990 році. Таким чином, ефективність міжнародних економічних санкцій не може оцінюватись однозначно.

Наприкінці XX століття оцінка ефективності санкцій в академічній літературі дещо змінюється. У 1990 році своє дослідження «Перегляд економічних санкцій» публікують Г. К. Хафбауэр, Дж. Дж. Шотт та К. А. Елліотт

(G.C. Hufbauer, J.J. Schott, K.A. Elliott) [12]. Дослідники пропонують оцінку 103 випадків застосування санкцій в період з 1914 по 1984 рік на основі 16-бальної шкали ефективності. Використовуючи підхід, за яким результат, що перевищував 8 балів, визначався як такий, що свідчив про значну ефективність, дослідники заявили про ефективність принаймні третини з досліджених ними випадків застосування санкцій, що дозволяє відійти від категоричної позиції щодо неефективності або вкрай низької ефективності санкційного впливу. Підсумовуючи фактори, що сприяли ефективності застосування санкцій, автори окремо виділяють такі чинники, як підтримка з боку третіх сторін та супроводження санкційного впливу іншими заходами (включаючи воєнні операції, які були визнані авторами більш ефективними за дипломатичні заходи).

Продовжуючи вивчення питання ефективності санкцій, Л. Девіс і С. Енгерман (L. Davis, S. Engerman) вказують на те, що прийняття рішення про застосування санкцій вимагає насамперед оцінки можливостей обох сторін – як підсанкційної, так і тієї, що є суб'єктом санкційного впливу, адже застосування санкцій неодмінно буде мати двосторонній вплив на економіку. Як зазначається авторами, світовий досвід показує, що ВВП суб'єкта успішного санкційного впливу зазвичай перевищував ВВП підсанкційного суб'єкта мінімум в десять разів, а найчастіше – в п'ятдесят і більше. При цьому конкретна мета санкційного впливу вимагає і конкретної переваги у розмірі ВВП. Зокрема, для досягнення цілі «обмежені зміни в політичному курсі» економіка суб'єкта санкційного впливу мала перевищувати економіку підсанкційного суб'єкта не менш ніж в 200 разів, а для досягнення цілі «дестабілізація» – у 400 разів. Застосування санкцій до відносно рівного суб'єкта, таким чином, оцінюється дослідниками як занадто ризикована для економіки суб'єкта застосування санкцій, а отже прийняття такого рішення буде виправданим лише в разі, коли мета застосування санкцій пов'язана із необхідністю протидіяти набагато більшим небезпекам, ніж можливі економічні втрати для суб'єкта санкційного впливу. Серед умов ефективності санкційного впливу дослідники називають також географічну близькість

суб'єкта санкційного впливу та підсанкційного суб'єкта та моделі економічної взаємодії [11, с. 191]. При цьому, вже на час проведення дослідження (2003 рік) зазначалося, що в умовах сучасного розвитку комунікацій повна економічна ізоляція підсанкційного суб'єкта є недосяжною метою. Щодо запропонованого дослідниками фактору географічної близькості, то він буде мати значення лише для окремих категорій санкцій.

Продовжуючи тему ефективності санкцій в контексті визначення їхньої мети, Н. Цагуріас і Н.Д. Уайт (N. Tsagourias, N.D. White) звертають увагу на можливість застосування санкцій та інших обмежувальних заходів не лише в разі порушення норм міжнародного права, а також у якості превентивного засобу, коли їх застосування спрямовано не на припинення, а на попередження протиправних дій проти конкретної країни, а також як реакція на дії, що призвели або можуть призвести до дестабілізації миру в цілому [13, с. 220–221]. Таким чином, поняття санкцій розширюється з реакції на протиправні дії до реакції або превенції.

Дискусія навколо питання ефективності санкцій знову посилюється після 2014 року, коли почалася російська воєнна агресія проти України, а застосування санкцій стало одним із провідних інструментів «стратегічного планування» у всьому світі [14]. Так, К.К. Каваклі, Ж.Т. Шатаньє та Э. Хатипоглу (K.C. Kavakli, J.T. Chatagnier, E. Hatipoglu) розглядають питання ефективності санкцій, спираючись на так звану максиму Шеллінга, який стверджував, що в основі сильної переговорної позиції знаходяться дві здатності: витримувати біль і спричиняти біль. Дослідники розкривають зміст цього підходу як здатність вирішувати міжнаціональні конфлікти завдяки максимізації втрат противника так мінімізації власних втрат [15].

З позиції підсанкційного суб'єкта його втрати можуть бути мінімізовані двома основними способами: зовнішньою заміною і внутрішнім заміщенням. Перша полягає в переорієнтації торгівлі на альтернативних торговельних партнерів, тоді як друга – в адаптації власних галузей виробництва до нових реалій. У якості вдалого використання інструменту внутрішнього заміщення знову наводиться досвід Родезії

у протистоянні санкційному впливу протягом десяти років (з 1960 по 1970 рік). Прикладом застосування зовнішньої заміни стала тактика, застосована Південною Африкою у 80-х роках ХХ століття, коли країні вдалося відновити 86% експортного обороту, втраченого внаслідок санкцій.

Підсумовуючи результати своїх досліджень, автори роблять висновок про те, що визначальну роль в ефективності санкційного впливу відіграє те, наскільки сильним є становище суб'єкта санкційного впливу на конкретному ринку, у той час як сильне становище на ринку підсанкційного суб'єкта, а також наявність в його арсеналі значної кількості альтернативних варіантів, істотно зменшує ймовірність досягнення санкційної мети. Автори також звертають увагу на необхідність підтримки санкцій з боку третіх сторін, а також блокування виходу підсанкційного суб'єкта на альтернативні ринки як на фактори, що впливають на ефективність санкцій. Таким чином, йдеться про санкційний дизайн, що передбачає не лише застосування санкцій, а й створення умов для їх застосування [15].

Продовжуючи дослідження питання ефективності санкційного впливу, Л. Джонс (L. Jones) також вказує на те, що досягнення визначеної суб'єктом санкційного впливу мети є лише одним з показників їх ефективності. Дослідник зауважує на неадекватності такої обмеженої оцінки і підкреслює, що при вирішенні питання про ефективність застосування конкретних санкцій мають враховуватись також наслідки, які таке застосування мало як для самого суб'єкта їх застосування, так і для міжнародної системи в цілому. Це можна сформулювати так, що санкції мають бути застосовано таким чином, щоб вони не спрацювали проти самого суб'єкта санкційного впливу. Варто також звернути увагу на висловлену Л. Джонсом думку про те, що задекларована і справжня мета санкційного впливу може розрізнятися, зокрема як латентною, так і відкритою. Прикінцевою метою санкцій можуть бути зміни в міжнародній системі [10]. Таким чином, оцінка ефективності санкцій не обмежується визначенням досягнення ними лише задекларованого результату, а має враховувати і можливу латентну мету.

Водночас в академічній літературі ХХІ століття продовжує зберігатися і спрощений підхід до визначення ефективності санкційного впливу. Так, Дж. Мастерс (J. Masters), слушно вказуючи на те, що визначення ролі та оцінка ефективності санкційного механізму вимагає окремого аналізу у кожному конкретному випадку застосування санкцій, адже кожного разу вони визначаються конкретними умовами, та все ж вважає, що основним показником успішності є те, наскільки застосування санкцій дозволило вирішити завдання та досягти мети, заради якої був застосований санкційний механізм. В якості такої мети, на думку автора, можуть виступати примушування до певних дій чи утримання від певних дій, репутаційне чи інше покарання за порушення норм міжнародного права, протидія чи припинення терористичної діяльності, примушення до демократичних змін та забезпечення дотримання прав людини тощо [16].

Саме на сучасному етапі в академічній літературі все частіше використовується термін «розумні санкції». Зокрема, Дж. Каetano, А. Гальєро, А. Калейро (J. Caetano, A. Galego, A. Caleiro) намагаються максимально об'єднати показники ефективності санкцій і роблять на основі цього аналізу низку висновків щодо їх можливої ефективності. Зокрема, дослідники стверджують, що ефективність буде вище для санкцій фінансового і воєнного характеру, нижчою – для торговельних санкцій. В залежності від мети більш ефективними будуть санкції, спрямовані на просування демократичних цінностей, тоді як санкції, що мають на меті зміну політичного режиму або антитерористичний характер, показують порівняно нижчу ефективність. Водночас автори звертають увагу на динамічність характеристик як суб'єкта, так і об'єкта санкційного впливу, що неодмінно впливає на ефективність санкцій, яка вимагає, таким чином, врахування політичних і економічних складових [17].

Розглядаючи фактори забезпечення ефективності санкційного впливу в ХХІ столітті, слід також зауважити, що, по-перше, зростає його роль саме для забезпечення колективної безпеки, по-друге, можливості для використання санкційного механізму для цієї мети значною мірою пов'язані з об'єктивними умова-

ми функціонування сучасного ринку, однією з основних ознак якого є глобалізація. Водночас глобалізація має двосторонній вплив, з одного боку створюючи безпрецедентні можливості розвитку бізнесу, з іншого – створює такі самі можливості для використання світових ринкових і фінансових інструментів для забезпечення діяльності злочинних режимів, тероризму, наркоторгівлі, незаконної торгівлі зброєю тощо. Така діяльність створює небезпеку для світу в цілому.

Таким чином, прийняття рішення про застосування санкцій вимагає міждисциплінарного аналізу, що дозволяє певною мірою надати відповіді на питання щодо їх доцільності, обґрунтованості й можливих наслідків. Але жоден з аналізів не дає однозначної відповіді. Саме на це звертають увагу Г. Фельбермсир, Т. К. Морган, К. Сиропулос, та Ю. В. Йотов (G. Felbermsyr, T. C. Morgan, C. Syropoulos, Y. V. Yotov), які наголошують, що санкції є інструментом непрямого впливу, що ускладнює прогнозування їх наслідків. До того ж дослідники вказують на те, що економічні наслідки санкцій можуть змінюватися разом з політичними змінами, а також, що самі результати застосування санкцій можуть викликати ці зміни. Таким чином, застосування санкцій є як наслідком політичного рішення, так і рушійною силою політичних змін [18].

Варто також враховувати, що мета санкцій може змінюватись виходячи з конкретних обставин. Так, наприклад, аналізуючи санкційну політику Європейського Союзу проти росії у зв'язку із агресією проти України, К. Мейсснер та К. Гразіані (K. Meissner, C. Graziani) вказують на зміну самого дизайну санкцій, що відбувся починаючи з 2014 року, коли від реакції на порушення норм міжнародного права вони набували все більш широкого змісту враховуючи зростаючі геополітичні загрози. Таким чином санкційний вплив ставав все більш всеосяжним [19, с. 390].

В якості окремого напрямку досліджень в академічній літературі приділяється також увага ефективності гіпотетичного та фактичного впливу санкцій. Зокрема, досліджуючи санкційний вплив на торговельні відносини, С.К. Афесоргбог (S.K. Afesorgbog) звертає увагу на те, що загроза застосування санкцій

призводить до збільшення обсягів торгівлі, яке може бути пояснено прагненням створення певного запасу [20]. Водночас така оцінка не є однозначною.

Окремої уваги заслуговує зауваження Т. Пала (T. Pala) щодо відсутності єдиного підходу до термінології, що використовується у зв'язку із застосуванням санкцій, зокрема щодо необхідності розрізняти поняття ефективності та результативності санкційного впливу. Визначаючи ефективність як здатність до досягнення визначеної мети, дослідник також зазначає, що національні уряди все ще продовжують звертатися до застосування санкцій за відсутності визначення підходів до оцінки їх ефективності, що робить таке застосування хаотичним. Водночас такий підхід кожного разу буде індивідуальним, оскільки кожен випадок застосування санкцій відбувається в конкретному контексті, що унеможливорює створення якогось універсального підходу. Разом з тим виділяються такі фактори, що підвищують ефективність санкційного впливу, як його поєднання з іншими інструментами впливу на підсанкційного суб'єкта та значні економічні переваги суб'єкта застосування санкцій [21, с. 256–257].

Висновок. Ефективність санкційного впливу не лише обумовлюється цілою низкою факторів, а й здатне змінюватися в залежності від змін, які застосування такого впливу в умовах глобального ринку неодмінно викликає в архітектурі міжнародних економічних відносин. Таким чином можна стверджувати про відсутність універсального підходу до застосування санкцій та інших обмежувальних заходів, що забезпечували б їх ефективність. Проте це не виключає необхідність врахування факторів, що можуть тим чи іншим чином впливати на ефективність застосування санкційного механізму. В основі прогнозування ефективності санкційного впливу перебуває чітке визначення його мети, об'єктивна оцінка економічних можливостей суб'єкта застосування санкцій та підсанкційного суб'єкта, а також вірогідність участі третіх сторін в здійсненні санкційного впливу. В процесі застосування санкційного механізму обрані санкцій та інші обмежувальні заходи мають адаптуватися крізь призму конкретних обставин, що зрештою створює індивідуальний санкційний дизайн.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Панченко В. Г. Економічні ефекти санкцій як інструменту зовнішньої політики в контексті досягнення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 19. С. 16–21. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2017/5.pdf (дата звернення: 28.02.2025).
2. Ольшак М. В. Ефективність економічних санкцій ЄС щодо рф. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 4. С. 128–133. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/19.pdf (дата звернення: 28.02.2025).
3. Малишева Ю. В. Проблема ефективності застосування санкцій Ради Безпеки ООН до країн-порушників режиму нерозповсюдження ядерної зброї. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 367–372. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkur_2013_4_90.pdf (дата звернення: 28.02.2025).
4. Громовенко К. В. Економічні санкції : міжнародно-правові аспекти ефективності. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 4. С. 70–77. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/ffda2069-a487-4ef2-9a72-c084b5287036> (дата звернення: 28.02.2025).
5. Соколовська О. М. Санкції як засіб зовнішньополітичного впливу. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 3 (55). С. 82–86. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/269556> (дата звернення: 28.02.2025).
6. Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти України : аналіт. доп. / А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І. Ус, Г. Широкий, Р. Юлдашев ; за заг. ред. М. Паламарчука. Київ: НІСД, 2023. 76 с. (Серія «Міжнародні відносини»). DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.10> (дата звернення: 28.02.2025).
7. Galtung, J. On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia. *World Politics*. 1967. Volume 19. № 3. P. 378–416. URL: <https://www.jstor.org/stable/2009785> (date of access: 28.02.2025).
8. Tscouloufas, G., Rochat, M. Revisiting the effectiveness of economic sanctions in the context of Russia's invasion of Ukraine. *Canadian Foreign Policy Journal*. 2023. Volume 29. Issue 3. P. 285–300. DOI: <https://doi.org/10.1080/11926422.2023.2198247> (date of access: 28.02.2025).
9. Chan, S., Drury, A.C. Sanctions as Economic Statecraft: An Overview. In: Chan, S., Drury, A.C. (eds) *Sanctions as Economic Statecraft. International Political Economy Series*. 2000. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230596979_1 (date of access: 28.02.2025).
10. Jones, L. Evaluating the success of international sanctions: a new research agenda. *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*. 2020. № 125. P. 39–60. URL: <https://www.raco.cat/index.php/RevistaCIDOB/article/download/374655/468688/> (date of access: 28.02.2025).
11. Davis, L., Engerman, S. History Lessons: Sanctions – Neither War nor Peace. *Journal of Economic Perspectives*. 2003. Volume 17. № 2. P. 187–197. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/089533003765888502> (date of access: 28.02.2025).
12. Hufbauer, G.C., Schott, J.J., Elliott, K.A. Economic Sanctions Reconsidered. 1990. *Peterson Institute*. 934 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Economic_Sanctions_Reconsidered_History.html?id=etyVmnP0rG8C&redir_esc=y (date of access: 28.02.2025).
13. Tsagourias N, White N.D. *Collective Security: Theory, Law and Practice*. Cambridge University Press. 2013. URL: https://assets.cambridge.org/9781107015401/frontmatter/9781107015401_frontmatter.pdf (date of access: 28.02.2025).
14. Meyer, K.E., Fang, T., Panibratov, A.Y., Peng, M.W., Gaur, A. International business under sanctions. *Journal of World Business*. 2023. Volume 58. Issue 2. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2023.101426> (date of access: 28.02.2025).
15. Kavakli, K.C., Chatagnier, J.T., Hatipoglu, E. The Power to Hurt and the Effectiveness of International Sanctions. *The Journal of Politics*. 2019. № 82(3). URL: https://www.researchgate.net/publication/337433176_The_Power_to_Hurt_and_the_Effectiveness_of_International_Sanctions (дата звернення: 28.02.2025).
16. Masters, J. What are Economic Sanctions? *Council on Foreign Relations*. 2024. URL: <https://www.cfr.org/background/what-are-economic-sanctions> (дата звернення: 28.02.2025).
17. Caetano, J., Galego, A., Caleiro, A. On the Determinants of Sanctions Effectiveness: An Empirical Analysis by Using Duration Models. *MDPI. Economies*. 2023. Volume 11. Issue 5. URL: <https://www.mdpi.com/2227-7099/11/5/136> (дата звернення: 28.02.2025).
18. Felbermsyr, G., Morgan, T.C., Syropoulos, C., Yotov, Y.V. Understanding economic sanctions: Interdisciplinary perspectives on theory and evidence. *European Economic Review*. 2021. Volume 135. URL: <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2021.103720> (дата звернення: 28.02.2025).

19. Meissner, K., Graziani, C. The transformation and design of EU restrictive measures against Russia. *Journal of European Integration*. 2023. Volume 45. Issue 3. P. 377–394. URL: <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2190105> (дата звернення: 28.02.2025).
20. Afesorgbog, S.K. The impact of economic sanctions on international trade: How do threatened sanctions compare with imposed sanctions? *European Journal of Political Economy*. 2019. Volume 56. P. 11–26. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2018.06.002> (дата звернення: 28.02.2025).
21. Pala, T. The Effectiveness of Economic Sanctions: A Literature Review. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*. 2021. № 14(1). P. 239–259. URL: https://www.researchgate.net/publication/351575962_The_Effectiveness_of_Economic_Sanctions_A_Literature_Review (дата звернення: 28.02.2025).